

Csörsz Rumen István

*„Nincs becsületi a katonának”
Egy kuruc vonatkozású szövegcsalád
a XVIII–XIX. századból**

Stoll Béla (1928–2011) emlékére

A kuruc költészet határait szinte lehetetlen meghúzni. Az egymásra épülő, függetlenségi és sérelmi (gravaminális) témákat érintő hagyományrétegek, illetve a kultusz hullámai megannyi új korszakot nyitottak e szövegek történetében. Mindez összefügg azzal, hogy még a legtagabban értelmezett kuruc kor (az 1670-es évektől 1711-ig) is csupán rövid periódus volt a magyar történelemben. Amit róla tudunk, azt elsősorban a XVIII. századi, emlékező-vitázó hangnemű utókor jegyzi fel, egyre távolabbról, egyre homályosabb vagy akár görbülő tükröt tartva felé.¹

Varga Imre, Stoll Béla és mások kutatásai nyomán viszonylag egyértelmű, hogy mit tekinthetünk valódi kuruc közköltészetnek. Kutatásaik során sikerült leválasztaniuk a kuruc hagyományról mindazon későbbi verseket, amelyeket a XVIII. vagy akár a XIX. századi hagyomány kapcsolt csupán a Rákóczi-korhoz, hiszen már Thaly Kálmán előtt számos ilyen szöveg közkezen forgott.² Így „vegytisztább”, jól kutatható, mondhatni: demitizált halmaz jött létre. Az egyedi, nemesi költészet mellett jó néhány, gazdagon variálódó bujdosóének, politikai és mulatódal ránk maradt. Ám ne feledjük: ezeket az énekeket sem a saját korukban

* A tanulmány a Vaján elhangzott zenés előadásnak csak részleteit tartalmazza, nagyobb részben a *Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, Közköltészet* III. kötet műhelymunkái során feltárt fontos szövegcsalád elemzését tűzte ki célul. Kutatásaimat az OTKA F 48440. számú és a K 104758. számú pályázata, valamint az MTA Bolyai János Ösztöndíja támogatta.

¹ Példa erre a XVIII. századi kurucsfülfő szövegek, pl. a *Hol vagy te most, nyalka kuruc?*, ill. a szlovák anyanyelvű egykori kuruc katona-rabló tréfás dicsekése, a „Volt tót kuruc dala”. Ez utóbbi kritikai kiadása: *Közköltészet 1, Mulattatók*, s. a. r. KÜLLÖS Imola, mts. CSÖRSZ Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (*Régi magyar költők tára, XVIII. század*, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4).

² Thaly módszerének árnyaltabb megközelítését javasolta bravúros elemzésekkel: SZENTPÉTERI Márton, *Perújrafelvétel: Javaslat Thaly Kálmán rehabilitálására*, Iskolakultúra, 2001/4, 9–23.

jegyezték fel, hanem túlnyomórészt a XVIII. század (főként kéziratos, kisebb részben nyomtatott) hagyományának szűrőjén keresztül ismerjük őket. Az akkori éneklők, „szöveggazdák” azonban egyszerre ismerték a régi szövegeket és az újabbakat, amelyek saját korukban születtek, tehát legfeljebb posztkurucok. Ez nem a hajdani kurucok dalkincsét kérdőjelezi meg: az ő táboraikban, lakomáknál vagy halotti torokon minden bizonnyal énekeltek identitásképző üzenetű dalokat is. A ránk maradt kéziratok azonban nem ilyen körülmények között keletkeztek, még akkor sem, ha némelyiküket csak néhány év választja el a szabadságharctól, aligha lehet pontos képünk a hajdani kontextusról.

Bár a kutatások nyomán valamelyest következtethetünk arra is, hogy a szabadságharc(ok) idején mely szövegcsaládok voltak a legnépszerűbbek, mit ismerhettek a kuruc katonák, szintén nem árt az óvatosság. Noha Magyarország mesterséges dichotómiaélménye nem mai találmány, s a kuruc-labanc szembenállás szintén egy évszázadokig húzódó demakációs vonalat jelentett, a populáris kultúra átjár ezeken a határon! A „labanc” (császárhű–királyhű) magyar közvitéztek majdnem ugyanazokat énekelhették, mint a kuruc kortársaik – hasonlóan képzelhetjük a populáris dalismeretüket a szerelmi vagy politikai dalokat tekintve is.

Mindkét oldalon ismerhették azokat a bujdosóénekeket is, amelyek nem tartalmilag kapcsolódnak a kuruc korhoz, inkább csak a történelmi helyzet erősítette meg ezeket a hangsúlyait. Az *Őszi harmat után*³ kezdetű ének részletei már a XVII. század közepén kialakultak (szerelmi búcsúdal), hasonlóképp a *Bokros búk habjai rám tódultanak*,⁴ amelynek összövege ugyancsak szerelmi dal volt,⁵ sőt az egyik XIX. század eleji változat vissza is tért az alapműfajhoz. Mások előzményei akár a XVI. századi istenes énekekig és útonjárók számára szerzett imádságokig követhetők. Ennyire kristályos műfajjá mégis a XVII. század végén, de még inkább a XVIII. század első felében váltak.

A kuruc vonatkozású közköltészet zömét tehát két nagy halmazra oszthatjuk. Vagy csak azáltal kurucok ezek a versek, mert *akkoriban is énekeltek őket* (akármely táborban vagy a felkelés előtti és utáni nyomorúságos években), vagy amiatt, hogy *motívumaik felidézik a kuruc kort és annak hőseit* – ezek azonban jórészt későbbiek.

³ *Szerelmi és lakodalmi versek*, kiad. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (*Régi Magyar Költők Tára* XVII. század, 3.; a továbbiakban: RMKT XVII/3), 276. sz.

⁴ *Énekek és versek (1686–1700)*, s. a. r. JANKOVICS József [és STOLL Béla], Bp., Akadémiai, 1991 (*Régi Magyar Költők Tára*, XVII. század 14.; a továbbiakban: RMKT XVII/14), 184/X–XIII.

⁵ RMKT XVII/3, 49/I–II. sz. A rímek és néhány kifejezés utal e korábbi szöveg kapcsolatára a jól ismert bujdosóénekekkel.

A most bemutatott szövegcsalád a második típusba tartozik, a tudatosan ápoltt XVIII. századi rebellis-gravaminális hagyományba. Története leginkább a Rákóczi-nótáéval rokon. Ennek hangszeres elhangzásáról bőven van tudomásunk a XVIII–XIX. századból, de a szövegé jóval kényesebb kérdés, mint azt Csokonai csurgói diákjainak színpadi botránya is jelzi.⁶ A dallamtípus megjelenése mindkét nóta esetében jóval megelőzi a szövegét, a metrum pedig már több más versen csiszolódott, mire ezeknek az énekeknek keretet adott.⁷

A Rákóczi-nótát a címadás szerint sokan valóban Rákóczi énekeként értelmezték, bár a vers lírai alanya nem Rákóczi, hanem egy ismeretlen, a magyar néplelket megtestesítő, panaszolkodó személy, aki megszólítja Rákóczit a magyar nép nevében, majd az Úrhoz fordul oltalomért.⁸ A nóta Rákócziéhoz közeli véleményt tükröz: megsiratja a magyar nemzet romlását, fogyását, pusztulását, az adóterheket, a gondokat, a függetlenség elvesztését és a régi vitézi nagyság elsüllyedését. Ez utóbbit a vizsgált szövegcsaládban is megtaláljuk. A két ének sorsát szintén hasonlóná teszi, hogy mindkettő kizárólag kéziratban terjedt egészen a XIX. század közepéig. Szövegcsaládunknak csupán egy parafrazeált (bár igen fontos!) tagja látott nyomdafestéket az 1820-as évek táján.

Akadnak eltérések is. Bár mindkettejük dallama archaikus (XVII. századi gyökerű), s országosan ismert volt,⁹ a *Nincs becsületi...* szinte kizárólag protestáns forrásokban bukkan fel. Elsőként egy erdélyi unitárius gyűjteményben találkozunk vele, majd túlnyomórészt Debrecen,

⁶ Csokonai 1799. július 11-én Csurgón, a *Cultura* c. vígjáték nyilvános előadásán elénekeltette az egyik szereplővel a Rákóczi-nóta töredékét. Ironikusnak szánt, mégis veszélyes tettével kiváltotta Festetics György megbotrányozását, aki írásban is megróta Csépan Istvánt. Ő és tanártársai joggal aggódtak: ha híre megy, az iskola látja kárát. Szerencsére ez nem következett be. Minderről bővebben: SZILÁGYI Márton, *Csokonai Csurgón = „S végre mivé leszél?”: Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*, szerk. HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2007 (Ráció – Tudomány, 10), 72–87, itt: 83–87.

⁷ A hasonló XVII–XVIII. századi gravaminális énekek metrikai toposzárol bővebben: Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 69–79.

⁸ Részletesebb retorikai elemzés: SZILÁSI László, *A sas és az apró madarak: Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában*, Bp., Balassi, 2008 (Humanizmus és reformáció, 30), 261–262.

⁹ Bővebben pl. SZABOLCSI Bence, *A magyar zenetörténet kézikönyve*, 2., átdolg. kiad., Bp., Zeneműkiadó Vállalat, 1955, VIII/1–2. kottatábla; DOMOKOS Mária, *A Rákóczi-nóta családfája*, Magyar Zene, 1980, 249–263.

illetve Sárospatak és Pápa, vagyis a nagy református kollégiumok vonzáskörzetében fordul elő – ellentétben a *Rákóczi-nótával*, amelyből bőségesen ismerünk katolikus feljegyzéseket is, esetenként akár papi személyektől: Herschman István piarista, Zsoldos Xavér bencés szerzetes, Kresznerics Ferenc világi pap volt és így tovább. Ez későbbi szemmel talán erőltetett szempontnak tűnhet, ám a XVIII., sőt bizonyos értelemben a XIX. századi közköltészetben is fontos felekezeti különbségeket figyelhetünk meg – és nemcsak vallásos tematika esetén, hanem a „közömbös”-nek tűnő világi műfajokban is.

Az időbeli eloszlás szintén tanulságos lehet. A legerősebb az 1790 és 1810 közötti időszak, majd az 1820–30-as évek. Az 1810-esek viszont szinte hiányoznak! A *Rákóczi-nóta* ezzel szemben 1750 és 1850 között végig gyakori, bár a *Jaj, régi szép magyar nép...* kezdőstrófa gyakran átadja helyét a tömörített *Haj, Rákóczi, Bercsényi...*-típusú, többnyire egyszakaszos változatnak. A *Nincs becsületi...* esetén viszont az újrafolklorizációval is számolni kell a *Tyukodi-nóta* kapcsán.

Mielőtt közreadom a tágan értelmezett *Nincs becsületi...*-szövegcsalád összes ismert tagját, röviden tekintsük át a variálódás fő irányait, illetve az egyes altípusokat. A változatokat, pontosabban a szövegcsalád kiépülésének periódusait legegyszerűbben egy táblázat segítségével vethetjük össze; az RMKT XVIII. közköltészeti szövegcsaládjainak áttekintésekor is ilyeneket készítünk.¹⁰ A vízszintes sorok a strófakezdeteket jelölik időrendben (sematikusan, a finom eltérésektől eltekintve), az oszlopok pedig a források Stoll-bibliográfiabeli sorszámát vagy egyéb rövidítését.¹¹ Az oszlopokban olvasható számok arra utalnak, hogy az adott változatban hányadikként szerepel a strófa.

¹⁰ Módszertani áttekintés: Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán*, 107–128, különösen: 116–121.

¹¹ STOLL Béla, *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., jav. és bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002 (a továbbiakban: STOLL + sorszám).

	249	393	404	1172	584	Zöld	1234	720	763	786	1295	833 (1)	833 (2)	839	Almási
Nincs becsületi a katonának	1	1						1				1			
Szegény legénynek / A katonának olcsó a vére	2	3		1	1		3	2	1		1	1	1		
Igen kedveltük a kurucságot	3	2													
Szegény legényből tisztek tétettek	4														
Egy szegény legény volt Esze Tamás	5														
Legelsőben hogy Munkácsba jutánk	6	6													
Törökkel próbált híres Kalafát	7														
Tisza, Debrecen ékes környékén	8														
Tisza mellyékén a Ruh hada	9														
Híres Huszt vára Máramarosban	10						2	5		1	3				
Ha mikor voltál kincses Erdélyben	11	7					1	4			2	1			
Várod alját is sok szegény legény	12														
Tisza mellyékén mely dolgok estek	13														
De vallyon ki volt mind Bécs aljáig	14	5													
Kik verték szélllyel Rabutin hadát	15														
Amaz pántlikás német urakot	16														
Kinccsel megrakott Karsa [!] várassát	17														
Győr alatt sok száz hada marada	18														
Ha valaholott voltanak csodák	19														
Mely dolog bizony ma is lött volna		4													
Jaj már minékünk, magyar nemzetnek				1	3	[6]			2					1...	1
Szegény legénynek ha szalonnája			1	3	2	1		3			4		2		2
De a más véres verejtékére						2									
Kovács Imrének így lett Bánháza						3									
Nyargal Zöld Marci Gyulai Petivel						4									
Hát egyszer mikor gondolatjába						5									

A szövegcsaládba tartozó strófák megoszlása a szövegvariánsok között

A szövegcsalád történetét – a ránk maradt, kétségkívül foghíjas variánsháló nyomán is – több korszakra oszthatjuk. A táblázat „aránytalanosságai” nem társtalanok a 18. századi magyar közköltészetben. Gyakran mesélik, hogy a szövegcsalád legkorábbi tagja sokkal terjedelmesebb, mint a későbbiek, ugyanakkor a benne szereplő strófák többsége áldozatul esik a kontextusváltozásoknak, csiszolódásnak, így az összöveg inkább szigetszerű a „családtörténetben”, s a rövidebb, rugalmasabb (bár töredékesnek tűnő) megoldások válnak népszerűbbé. Az újabb variánsok esetünkben sem mindig nyúlnak vissza a 249. számú, Szolga Mihály diáriumából származó lejegyzés strófabázisához, hanem legalább ennyire táplálkoznak a később kialakult alapkínálatból. A sztemmaszerű, genealogikus elvű textológiai összefüggések a közköltészetben csak erős fenntartásokkal érvényesek. Sokkal használhatóbbak, ha mégoly virtuálisak is, a hálózatos, dinamikus és – talán ez a leglényegesebb – az alkalmi, aktuális használat szempontjainak (Ortutay Gyula szavaival: az *affinitásnak*¹²) megfelelő modellek.

Az első változat tehát sok szempontból kivétel a folytatáshoz képest. Mindenekelőtt azért, mivel koherens és részletező kuruc tematikával bír. Ha nem is a szabadságharc idejére datálható, mindenképp az emlékeztet-határon belüli alapja kell legyen – talán egy énekszerző családi (apai vagy nagyapai) emlékei szűrődnek le. Ezt első közreadója, Rugonfalvi Kiss István is kiaknáztá, aki bőséges jegyzetanyaggal látta el a verset. A legfőbb üzenet: a kuruc korban még megbecsülték a közvitézeket, akik bármilyen körülmények közt hajlandók voltak harcolni a hazáért, ellentétben az urakkal. Ma viszont „nincs becsületi a katonának”. A városfalvi unitárius gyűjteményben egyébként nem ez volt az egyetlen kuruc tárgyú alkotás: Szolga Mihály lemásolta Dálnoki Veres Gerzson kuruc krónikájának hosszú betétversét is, amelyet ugyancsak a tárgyalt szövegcsalád előképének vagy inkább inspirátorának tarthatunk. A szövegcsalád első tagja mindazonáltal nem a legépebb, s a számos egyedi strófában lépten-nyomon szótagszámhibák, illetve elírások (avagy a közreadók ma már ellenőrizhetetlen olvasati hibái) tűnnek előnkbe. Mondhatni: kísérleti állapotú szöveg.

Szintén székely lejegyző (a későbbi udvarhelyi tanácsos, Daróczi József) munkája a *Dávidné Soltári* című kézirat (393. számmal, 1790 tájáról (ld. *Képtár* 25. kép), amely valószínűleg sárospataki diákévei alatt készült.

¹² Pl. ORTUTAY Gyula, *Variáns, invariáns, affinitás: A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei* = Uő, *A nép művészete*, Bp., Gondolat, 1981, 9–53; Horváth Iván ugyancsak több ízben említette a hálózatos szövegösszefüggések rendszerét.

A gyűjtemény a szoros érvelésű, epikus elemekben és „visszaemlékezésekben” gazdag ősváltozatnak csupán kivonatát idézi, de még a régi üzenet megtartásával. Hacsak nem fordított helyzet áll fenn, s a rövidebb verziót tekinthetjük alapszöveg örökösének (későbbi feljegyzése ellenére), a Szolga Mihálynál feljegyzett szöveget pedig egy alkalmilag kibővült, egyedi változatnak.

Az első korszak ezzel lezárul, sajnos nincs több forrásunk ebből az időszakból. Párhuzamosan viszont már terjedni kezdtek a rövidebb, új üzenetű variánsok. Az 1790–1800-as években az epika mindinkább viszszaszorul, a széttöredezett strófák morális üzenete immár nemcsak a katonasorsra vonatkozhat, hanem bármilyen szegény emberre / legényre. E csoport emblematikus, újonnan létrejött strófája a *Szegény embernek ha szalonnája*, amely verskezdő pozícióba is kerülhet a későbbiekben. A legerősebb (még az alapszöveg „támogatását” is élvező), markáns kezdőszakasz azonban a *Szegény legénynek olcsó a vére*. Ne feledjük: ez a birodalmi hadsereg egyik legkeményebb évtizede. Az épp csak lezárt török háborúk után a több fázisú francia hadjáratokban sok ezer magyar fiatalember vált ágyúgolyók martalékává, vagy tért vissza meggyomorodva, munkaképtelenül. A magyar társadalom egészét érintő, tömeges hatású, mélyen ambivalens folyamatok ezek, amelyek jelentősen eltérnek a XVIII. század korábbi, győztes csatákkal és a magyar katonai identitás megerősödésével teljes nemzetközi hadjáratok hatásaitól. A századvég közköltészetében épp ezért keverednek a vakmerő küzdelemre serkentő, nyugati mintákat és dallamokat követő, de a régi magyar vitézi erényekről harsogó indulók, illetve a katonaélet embertelenségéről szóló komoly vagy tréfás panaszdalok, mondhatni: a propaganda és a szociográfia.¹³ E műfajok között e posztkuruc szövegcsalád is megtalálta helyét.

A nosztalgia és az irónia együtt erősíti fel a *Nemes Huszt vára...* és a *Voltál valaha...* kezdetű régi strófák, illetve az újonnan keletkező *Jaj már minékünk...* versszak divatját. Ezek – visszaulva az összevegre – a kuruc múltba révedést végül komikus felhangokkal idézik a „nagy pipájú, kevés dohányú magyar nemzet”-ről szólva (vö. *Képtár* 26. kép). Egy alkalmalommal nem a rebelliseknek szól a jajkiáltás, hanem az insurgenseknek; gúnyos reflexiónak tarthatjuk a kor nagyszabású, de végül katonai szempontból mégis balsikerű Napóleon-ellenes nemesi felkelésére.

¹³ E műfajokról bővebben (még a készülő Közköltészet III. kötet előtt): Küllös Imola, *A katona és a katonaélet ábrázolása a 17–18. századi közköltészetben* = *Az eltűnt katona*, szerk. ILYÉS Sándor, KESZEG Vilmos, Kolozsvar, Kriza János Néprajzi Társaság, 2008 (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 16), 11–33.

A rebelliség és a honfibuzgalom így keveredik a közköltészeti kohóban.

Ugyanennek a kornak a terméke a szövegcsalád parafrázisa, amely egyértelműen ezekre a felhangokra játszik rá, csupán a címzett más: a frissen felakasztott betyárhoz, *Zöld Martzi*hoz és társaihoz szól a ponyván kiadott, de kéziratban nem terjedő átköltés (címlapját ld. *Képtár* 27. kép). Itt a régi epikus keretekhez való visszafordulás tanúi lehetünk, bár ezek a strófák új költésűek (a betyárok tetteiről szólnak), de szépen felsorakoznak a régebbi moralizáló szakaszok travesztiai mellé. A régi szöveggel való kapcsolatokra Káldy Gyula hívta fel a figyelmet, amikor a *Tyukodi-nóta* első kottás kiadásának jegyzeteiben ezt írja a metrikai előzmények áttekintése után: „Később bujdosó ének, majd szegénylegény dala s e század elején a Zöld Martzi »Bezzeg olcsó már a Marczi vére« betyár nóta lett belőle. 40 éve, hogy dallama jóformán feledésbe ment.”¹⁴ Keltezetlen kiadványa épp az 1880-as években készült, s a kéziratosa-
datokkal megerősíthetik állítását: valóban megfigyelték a variánsok 1840 után.

A szövegcsalád sorsát azonban nemcsak az 1840-es évekig követhetjük, hanem az újrafelfedezés, majd a verses és kottás kuruc kiadványok miatt jóval tovább is. A *Jaj már minékünk...* kezdetű strófát önálló szöveggént – igaz, *Töredék* címmel – közli Erdélyi János (1846).¹⁵ Ugyanitt *A katonának olcsó a vére...* két szakasszal igen reprezentatív helyen, a katonadalok fejezetének első darabjaként szerepel.¹⁶ A jól ismert *Tyukodi-nóta*¹⁷ valójában e szövegcsalád kései pótstrófájának és néhány meglévő szakaszának elegye, műfaji és zenei örököse. Népi változatainak egy része nyilvánvalóan revival adat,¹⁸ hiszen a dal hamar bekerült az iskolai és egyéb népszerűsítő kiadványokba. Így lett egy már eredendően is posztkuruc énekből felújított, de a régi alapelveket őrző kuruc romantikus dal.

Egy közköltészeti szövegcsalád tehát olyan, mint egy kis ház egy apró telken. Tanúja lehet sokféle kornak, néha más költözik bele, néha

¹⁴ KÁLDY Gyula, *Kurucz dalok XVII. és XVIII. század, III-ik kiadás*, h. é. n. (OSZK Mus. pr. 13989), 11.

¹⁵ ERDÉLYI János, *Népdalok és mondák*, I, Pest, 1846, 342. sz.

¹⁶ *Uott*, 350. sz. Tartalmát tekintve megegyezik a 833/2. változattal, s még az sem zárható ki, hogy azt másolták innen.

¹⁷ Első kiadása tudomásom szerint KÁLDY, i. m., II. sz.

¹⁸ Pl. *Fordulj kedves lovam... : Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban*, FERENCZI Imre, MOLNÁR Máttyás, Vaja, 1972, 39, 56.

átépítik, de sosem bontják le, amíg lakható. Bár nem egyszerre lakják a tulajdonosai, a ház történetében mégis összeadódik a tudásuk, a szempontjaik. Szövegünk története nem kivételes, sok hasonló esetről tudunk: a hagyományban maradás egyszerre jelenti a rögzült elemek tiszteletben tartását és azok moduláris felhasználását, aktualizált tartalommal és retorikával.

Függelék

Szolga Mihály diáriuma (1745–1763) STOLL 249. 287. Ks.: *Nincs becsületi a katonának*.¹⁹

19 vsz., a legbővebb ismert variáns. Az eredeti kézirat lappang; a vers a Dézsi Lajos-féle szegedi másolatban sem szerepel, csupán Rugonfalvi Kiss István kiadásából ismerjük, aki *SZEGÉNYLEGÉNY ÉNEKE a kuruczkor után* címmel adta közre, nem betűhíven; mi is modern átírásban közöljük. A 12. szakasz rímei az *Egy bujdosó szegény legény* kezdetű, 17. század végi katonakeservesre utalnak vissza.

1. Nincs becsületi a katonának,
Mint volt régentén a kurucoknak;
Vajon vagy-e hírével a méltóságnak,
Hogy sok vitézek, próbált legények rut Bécsben [!] vadnak?
5. 2. Szegény legénynek olcsó a vére,
Három rossz forint szegénynek bére,
Azt sem költheti el soha (szegény) végtére,
Melyért méreg, kízó féreg forr a szívére.
10. 3. Igen kedveltük a kurucságot,
Oly igen kaptuk, mint egy újságot,
Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot,
Oltalmazzuk s szabadítjuk szegény hazánkot.
15. 4. Szegény legényből tisztek tétettek,
Az ellenséggel kik szemben mentek,
Mivel a sok pártos urak meg sem verettek,
Mint sárkányok, oroszlányok, mégis küzdöttek.
20. 5. Egy szegény legény volt Esze Tamás,
Magát megunta volt Buni András,
De urunk mellett voltak, mint darázs,
Török Péter, Pikó Demeter voltak hűségese.

¹⁹ RUGONFALVI Kiss István, *Adalékok a Rákóczi-kor irodalom-történetéhez, Századok*, 1904, 654–697.

6. Legelsőben hogy Munkácsban jutánk,
Az udvarházhoz urunkhoz szállánk;
Montikukuli hadától beszorítottánk,
De strázsáit, német generált halálra hívánk.
25. 7. Törökkel próbált híres Kalafát,
Egy szegény legény, mint egy merő fát
A földre leejtő kardra nőtt karját,
Melyért hada, német tábora fordítá száját.
30. 8. Tisza, Debrecen ékes környékén,
Nádas, Berettyó vize mellyékén,
Mind kik lakoztak Tisza mellyékén,
Mind hajtottuk s hódoltattuk hozzánk elejét.
35. 9. Tisza mellyékén lévő Ruh hada
A vármegyékkel mind ránk támada,
Körösi Pap István magát frissen forgatá.
Német Mihály hajóra száll s mind öszvevágá.
40. 10. Híres Huszt vára Máramarosban
Miképen esék birodalmunkban?
Mi pedig szegény legények voltunk csak alattomban,
Magam láttam, tokos uram futott pallosban.
45. 11. Ha mikor voltál kincses Erdélyben,
Német testhalmot láttál sok helyen,
(Mind szegény legény kezei vágták azt egyben)
Urunk hada, Fejérvára bizonyág ebben.
50. 12. Várod alját is sok szegény legény
Vérével festé sok helyét szegény;
Hogy úr esett volna, nem látta napfény,
Nosza, szegény vitéz legény, légy hű halálíg!
55. 13. Tisza mellyékén mely dolgok estek,
Mely sok németek, rácok elestek,
Halas, Kecskemét erről bizonyágot tehet;
Szegény katonák, nem nagy urak, sok sebben estek.
14. De vajon ki volt mind Bécs aljáig,
Ki nyargalódzott Ausztriáig?
Szegény legény, nem úr lova futott mindaddig;
Nosza, vitéz, no, kardra kéz, légy hű halálíg!

15. Kik verték szélllyel Rabutin hadát,
Trincsin generált elfogták magát;
Vajon kik verték rá maga kastélyát?
60. Udvarnépét, szép cselédjét, elfogták magát.
16. Amaz pántlikás német urakat,
Varjú gránátéros kavallérokat
Szegény legényből lött vitéz vágta azokat,
Tárházakból, palotákból húzták hajokat.
65. 17. Kinccsel megrakott Karsa [!] városát,
Győr és Görgény szép forgó bástyáját,
Kegyelmes urunk beküldé szegény szolgáját,
Esze Tamást, mert nem más tartá meg Kársát.
18. Győr alatt sok száz hada marada,
Akit Forgás pénzén elada,
Mely pénzt is nagy esküvéssel el is tagada,
Kit Simonnak, barátjának raka vállára.
70. 19. Ha valaholott voltanak csodák,
Mind kívül-belől estek szép próbák,
Szegény legények magokat frissen forgatták,
Csak szegények, s nem úrfiak véreket onták.
- 75.

Dávidné Soltári (1790–1791) STOLL 393. 195. sz. Ks.: *Nincs becsületi a katonának*.²⁰

A törzsanyag írásától talán eltérő, rendetlenebb, de egykorú kézírás. A gyűjtemény utolsó szövege; Jankovich Miklós (több más rebellis dallal együtt) mellőzte a kéziratról készült másolatában (*Nemzeti Dalok Gyűjteménye*, III.). A kotta (a kézirat egészére jellemző módon) kissé elnagyolt, de ezúttal a vers végén található. Ugyanezt a dallamot már korábban megtaláljuk a kéziratban a *Magyar vitézek, hogyha tetszenék* kezdetű tótsúfolóhoz.²¹

1. Nints betsületi a' Katonának
Mint volt regenten az Kurutsagnak
Vallyon vagyon e' hirevel az meltosagnak
Hogy az Iffjak Magyar fiak rosz betsbén vagynak

²⁰ Kiadása: HARSÁNYI István, GULYÁS József, SIMONFI János, *A kurucz dalok forrásairól* 2, Ethnographia, 1914, 232–249, itt: 238–239.; SZABOLCSI Bence, *A magyar zenetörténet kézikönyve*, VIII. táblázat.

²¹ RMKT XVIII/4, 102. sz.

5. 2. Igen kedveltük a' Kurutzsagot
Olly hiven kaptuk mint egy ujsogot
Gondoltuk hogy ezzel nyerunk szep urasagot
Vedelmezzük oltalmazzuk Magyarorszogot
10. 3. A' Katonanak oltso az Vere
Harom roz forint szegenynék bere
De azt sem költheti el szegeny végtére
Mellyert mereg kinzo fereg szal az szivere
15. 4. Mely dolog bizony meg is lett volna
Magyar orszogot meg nyertük volna
Ha sok fondorkodo Urok nem lettek volna
Ily rom lasban karvallasban nem estunk volna
20. 5. Ki nyargolta meg mind Bets olyaig [!]
Meg hodoltatta nagy Stiriaig
Szegeny Legeny nem Ur lova nyargolt mind addig
Szegeny Legeny nem Ur lova nyargolt mind addig
25. 7. Jartalé valaha kentses erdőben [!]
Nemet test halmot láttol ott egyben
Mind szegeny Legeny kezei vagtak ezt egyben
Bontzidai török vára bizonyosag ebben.

Szeel Imre-ék. (1790–1794) STOLL 404. 144. Ks.: *Szegíny embernek ha szalonnája.*

Egy szakasz.

5. Szeginy embernek ha szalonnája
Vagyon kenyere s. testi ruhája
Furtsa tsinos felesige meleg szobája
Bar botskoros hanem adós nints semmi baja
Bár botskoros hanem adós mi menkű baja.

Jankovich Miklós: Nemzeti Dalok Gyűjteménye (XIX. század eleje)

STOLL 531. II. 137a. Ks.: *Nincs becsületi a katonának.*

7 szakasz. A Dávidné Soltári-féle változat csaknem egyező másolata, apró emeldálásokkal. Ceruzás, utólagos cím: *Ilík Rakotzi Kuruczsaága alatt.*

Elek István-melodiárium (1805) STOLL 1172. 29a–b. Ks.: *Jaj már minékünk, magyar nemzetnek.*

3 szakasz. A pápai illetőségű kéziratban közvetlenül utána a Rákóczi-nóta egystrófás változata következik.

1. Jaj már mi nékünk Magyar Nemzetnek
Kik fel támadtunk rebelliseknek
Zákány István Szuhay Mátyás kopasz fejeknek
Nagy pipájú, kevés dohányú szegény Legénynek
5. 2. A katonának óltsó a vére
Három négy krajtzár egy napi bere
Azt sem elheti [!] meg szegény mindég kedvére
Keserűség és nagy inség száll a fejére
10. Szegény Legénynek ha szalonnája
Vagyon, kenyere testi ruhája
Felesége csendes gondos meleg szobája
Bár botskoros, ha nem adós nints semmi baja

Nihelszki Dávid-ék. (1806–1824) STOLL 584. 153. Ks.: *A katonának olcsó a vére.*

3 szakasz. Az összeíró Szatmáron, majd Sárospatakon volt diák.

1. 'A Katonának óltsó a' vére
Harom réz krajtzár egy napi bére,
Azt sem élheti meg szegény mindég kedvére
Keserűség, Jaj nagy inség, Száll a' Fejére.
5. 2. Szegény Legénynek ha szalonnaja
Ha van kenyere testi ruhája
Felesége csendes gondos meleg szobája
Bár botskoros, ha nem adós, Nints semmi baja.
10. 3. Jaj már minékünk Magyar nemzetnek,
Kik fel támadtunk rebelliseknek
vén Hunyadi és a'többi kopasz fejeknek
Nagy Pipájú, kevés Dohányú Szegény Legénynek.

Zöld Martzi, és a' szeretője nótáji; és egymástól való bútsúzások. (é. n.; 1816 után) OSZK 821.148. 12–13. *Zöld Martzié magáé. Első. Ks.: Szegény legénynek testi ruhája.*

7 szakasz. Néhány régebbi alapstrófa (1, 6, 7) beépítésével és parafrazeálásával – e ponyvafüzet hangsúlyozottan moralizáló hangnemében – az 1816-ban kivégzett három betyár, Zöld Marci, Betskereki és Palatinszki sorsát énekli meg.

Zöld Martzié magáé. Első.

1. Szegény Legénynek tefti ruhája,
Ha van kenyere és fzalonnája,
Felesége tsendes gondos meleg fzubája,
Bár botskoros Ha nem adós nints femmi baja.
5. 2. De a' más véres veréjtékére,
Ásitó 'Sivány mikor kedvére
Nyargal a' lován akkor jut Hóhér kezére,
Bár Gróf légyen örök fzégyen száll a' fejére.
10. 3. Kováts Imrének így lett Bánháza,
Vefztés [!] elhozó fíralom háza,
Ott! hol gyakran jó pajtásit felpálinkázza,
Fel függesztve Körtvélyesnél A' fziel lógázza.
15. 4. Nyargal Zöld Martzi Gyulai Petivel,
Tyukodon végig Betskerekivel,
Bár fzüntelen retteg de nem gondol femmivel,
Mindent gazol, A' lapon is át téfz Petivel.
20. 5. Hát egyfzer mikor gondolatjába
Sem jött barátja Lakadalmába,
Akad egy Hevesi derék legény markába,
El ijedve fejedvedve búsúl magába.
6. Bezzeg óltsó már a' Martzi vére,
Sok futáfinak kötél lett bére,
Még Betskereki fem tántzol már moft kedvére,
Szegény Peti hánnya veti vétkét fzemére.
25. 7. Jajj már minékünk nagy 'Siványoknak,
Kik feltámadtunk úton rablóknak,
Nagy Idán fem vólt illy kinok a' Tzigányoknak,
Mert horgára jutánk már a' mord Hóhéroknek.

Nótás Könyv (1821–1828) STOLL 1234. 149–150. *Rakotzi Notája*. Ks.: *Jártál valaha, kincsem, Erdélybe*.

3 versszak.

1. Jártal valaha kintsem Erdejbe
Sok török Halmot lattál út félbe
Mind a szegény magyar legény vágta azt egybe
Nosza szegény magyar legény légy most is serény
- 5 2. Nemes Huszt vára Máramarosba
Mikor esett vólt mi birtokunkba
Mikor mi szegény Legények vóltunk ott fogva
Magam láttam német uram Szart a Gatyába
3. Szegény Legénynek óltsó a vére
10 Három réz krajtzár egy nap bére
Azt sem kóltheti el szegény maga kedvére
Mellyért méreg kinzó féreg száll a szívére

Felvidító V. Nóták I. (1824) STOLL 720. 185. sz. Ks.: *A katonának olcsó a vére*.

5 szakasz.

1. A' Katonának óltsó a' vére
Három réz krajtzár egy nap bére
Azt sem kóltheti el szegény maga kedvére
Keserűség, bánat, inség száll a' fejére.
- 5 2. Nints betsülleti a' Katonának
Mint vólt régentenn a' Kurutzságnak
Héj vajon van e' hírével a' méltóságnak
Hogy az Ifjak, magyar fíjak rosz betsbe vannak.
3. Szegény Legénynek testi ruhája
10 Ha van kenyere, és szalonnája
Felesége, gondos, tsendes, meleg szobája.
Bár botskoros, ha nem adós, nints semmi baja.
4. Vóltál valaha kintses Erdelybe
Sok Török halmot látsz ott egy helybe
15 Bontzidai Török Basa bizonyság ebbe
Héj *mind* szegény magyar legény vágta azt egybe.

5. Nemes Huszt vára Máramarosba
Mikor esett vólt Németh rabságba
Akkor mi szegény magyarok vóltúnk *vitába*
20 Magam láttam német uram szart a' púndrába.

Komáromi János-ék. (1829) STOLL 763. 4b. Ks.: *A katonának olcsó a vére.*
2 szakasz, szótagszámbákkal. Érdekes, hogy egyrészt a megszokott *rebelliseknek* szó helyén *Insurgenseknek* áll, másrészt a *Rákóczi-nóta* és a *Zöld Martzi*-ponyva intertextuális játékát is megfigyelhetjük.

1. A Katonának oltsó a' vére
Fixum 5 Xár egy napi bére
Azt sem ihatja meg szegény kedvére,
Nyomoruság s' baj szál a' Fejére.
5. 2. *Jaj* Már minékünk Magyar Legények,
Kik fel álottunk Inszurgenseknek
Héjj Rákótzí héjj Betskereki [!] Szegény Fejenek
Nagy pipájú kevés Dohányu Magyar Legények

Szatmári melodiárium (1820-as évek) STOLL 1295. 64–65. Ks.: *Szegény legénynek olcsó a vére.*
4 szakasz.

1. Szegény legénynek oltsó a vére,
Három réz kralyztár egy napi bére,
Héjj, azt sem költheti el szegény maga kedvére,
Mellyért méreg, Kínzó féreg Száll a' szívére.
5. 2. Jártál valaha kintses erdőbe, [!]
Sok törők halmott láttál ott egybe,
Hélly, mind a' szegény magyar legény vagta az öszve,
Nosza, szegény Magyar legény, Légy most is serény!
3. Hires Húsztt vára, Máramarosba,
10. Mikor jútott volt a' mi markunkba,
Akkor mi szegény legények vóltúnk alkúba,
Magam láttam, Német uram Sz. a' pudrába.
4. Szegény legénynek testi ruhája,
Ha van kenyerere és szalonnája,
15. Felesége tsendes, gondoss, meleg szobája,
Bár botskoros, Ha nem adoss, Nints semi baja.

Tóth István: Áriák és dalok (1832–1843) STOLL 786. 16. *Huszt vára*. Ks.: *Nemes Huszt vára Máramarosba*.²² (Kottájának részletét ld. *Képtár* 28. kép)

Egy szakasz, két sorban feljegyzett, zongorakivonat jellegű, precíz kottával, amely *Illetődéssel* (nyugodt tempóban) éneklendő. A jobb felső sarokban nehezen kibetűzhető jel: *GyPál* – a kéziratban másutt így jelölik a vers vagy a dallam szerzőjét (Csokonai, „Mozárt” stb.).

Huszt vára

Nemes Huszt Vára Maramarosba
Mikor jutott a’ mi birtokunkba
Akkor volt ám a’ Magyarnak szörnyü hatalma
Magam láttam Német Uram – a’ pundrába.

K. R. gyűjteménye (1839–1843) STOLL 833. 7. csomó, 63–64. Ks.: *Vóltál valaha kincses Erdélyben*.

3 szakasz. A gyűjtemény 10. csomójában egy kétstrófás változat is szerepel (l. alább).

1. Vóltál valaha kintses Erdélyben
Német testhalmot láttál sok helyben
Mellyet vitézek, Próbált Legények Karjok öntött egygyben.
2. A’ katonának óltsó a’ vére,
Három réz garas szegénynek bére,
Nosza szegény Próbált Legény! Légy most is serény.
3. Nints betsüllete a’ Katonának
Mint vólt régenten a’ Kurutzságnak,
Német lompját, Nagy kalapját Minden nap látták.

K. R. gyűjteménye (1839–1843) STOLL 833. 10. csomó, 16b. Ks.: *A katonának olcsó a vére*.

2 szakasz. A gyűjtemény 7. csomójában egy háromstrófás változat is szerepel (l. fentebb), amelyben az itteni kezdő szakasz változata a 2. vsz.-ként szerepel. Utána az *Alig kezdde napom fénye derülni* kezdetű, szintén a katonaeletről szóló keserves olvasható.

1. A’ katonának óltsó a’ vére
Három négy krajtzár egygy napi bére,
Azt sem költheti el szegény mindig kedvére
Keserűség, bánat, inség száll a’ fejére.

²² Kiadása: SZABOLCSI Bence, *A magyar zenetörténet kézikönyve*, VIII. táblázat

5.   2.   Szegény legénynek testi ruhája
              Ha van kenyere és szalonnája
              Felesége tsinos gondos, meleg szobája
              Bár botoskoros, ha nem adós, nints semmi baja.

Selmecbányai ék. (1830-as évek) STOLL 839. 70. Ks.: *Jaj már nekünk, magyar nemzetnek.*

A forrást csak Stoll Béla jegyzeteiből ismerem.

Almási Sámuel: Magyar Dalnok (1850-es évek) IV. 259. sz. Ks.: *Jaj már nekünk, magyar nemzetnek.*

2 versszak, dallammal.²³ A gyűjtemény első köteteit Almási Sámuel drági református lelkész az 1830-as évektől kezdődően írta össze; ez a változat is régebbi lehet a lejegyzés időpontjánál.

1.   Jaj már minénünk Magyar nemzetnek,
              Kik feltámadtunk Rebelliseknek
              Zákány István Szuhai Mátyás Kopasz fejeknek:
              Nagy pipáju Kevés dohányu Magyar nemzetnek!
5.   2.   Szegény Legénynek Testi Ruhája
              Ha van, s kenyere És szalonnája,
              s mellé egy hűséges, gondos Gazda aszszonykája,
              Bár bocskoros, Ha nem ados Nints semmi baja. –

---

²³ Kiadása: SZABOLCSI Bence, *A magyar zenetörténet kézikönyve*, VIII. kottatábla.